

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

חולה שנפטר בפסח ומכרו אחרים את חמצו

פעולה שאילו נקבל את תקפותה המשפטית, תתבטל שאלת איסור ההנאה מאליה. יש לפתוח את הדיון בשאלה זו: האם מכירת החמץ בידי האח תקפה? ואכן נראה כי יש להכשיר את המכירה משני טעמים.

א. האח פעל כאפוטרופוס: לגבי רכוש יתומים מצאנו (שו"ע חו"מ סימן רצ סעיף א) אפוטרופוס שמינהו אבי היתומים וגם אפוטרופוס שמונה על ידי בית דין, דינו של אפוטרופוס הוא שיכול לפעול בכל ענייני הממון, קניה ומכירה, בכל מה שמועיל ליתומים וידו כידם ממש. מכאן שאפוטרופוס פועל גם בלא דיני שליחות. ואמנם מצאנו דין נוסף באפוטרופוס שקם בתפקידו ללא כל מינוי, שכן נפסק (שם סעיף כד) שיתומים קטנים שסמכו אצל בעל הבית מעצמם ונשתדל בשלהם דינו כאפוטרופוס לכל דבר. לאור זאת אפשר לומר גם במקרה שלפנינו ששמעון היה יכול לפעול בנכסי אחיו מדין אפוטרופוס שיכול למכור לטובת בן-חסותו, ונמצא שמכירת החמץ שביצע חלה למהדרין והחמץ היה ברשות נכרי בפסח ולא נאסר בהנאה.

ב. השבת אבדה ו'זכין לאדם': מקור נוסף שממנו אפשר לכאורה להקיש לנושא שלפנינו הוא הדין המפורש בשולחן ערוך (סימן רצב סעיף יז) ולפיו המפקיד חמץ אצל חברו והגיעה השעה החמישית בערב הפסח, על השומר למכור את החמץ כחלק מחיובי השמירה שלו כדי שלא ייאסר בהנאה. [ואולם בפתחי תשובה שם (סק"ח) העיר כי אסור לו למכור את החמץ לגוי שאינו יודע בוודאות שיסכים למכור לו את החמץ בחזרה במוצאי הפסח].

ואין לדחות ולחלק שדין זה נכון רק בשומר שמתוקף אחריותו וחיובי השמירה שחלים עליו, יש לו את היכולת והחיוב לפעול ולמכור את החמץ שברשותו, שהרי מכירת החפץ אינה חלק מההרשאות המוענקות לו בעת קנין השמירה, וכתב המשנה ברורה (סימן תמג ס"ק יא) שהסיבה שיכול השומר וחייב למכור את החמץ היא מפני שהוא כמשיב אבדה, הרי שמדין השבת אבדה ניתן למכור חמץ של אדם אחר שיש דעת כללית של כל אדם שיעשו אחרים קניינים בממונו ככל שהדבר יכול להציל את ממונו [או מטעם שנעשה לגבי המכירה כשומר אבדה, ובענין זה כל קנין השמירה נעשה לחיובו ולהרשותו לבצע מכירה זו]. כעין זה פסק מפורשות בשו"ת פנים מאירות (חלק ב סימן נב) במי שלא היה בביתו ומכר איש אחר את חמצו שזכות היא לו

וד זייגר היה טיפוס נמרץ ומלא חרוות עשייה, כמו ידיו הקים רשת סופרמרקטים גדולה, רשת ענקית שהחזיקה עשרות סניפים בערי מרכז הארץ. הרשת הרוויחה היטב, ודוד שבשנים הראשונות שיווע למשקיעים שייכנסו לשותפות עמו, סירב להפוך את הרשת לחברה ציבורית והחזיק בבעלותו בבעלותה.

במהלך סעודת פורים ה'תשע"ו, בעודו יושב בחיק משפחתו ונהנה עם נכדיו הרבים, התמוטט דוד והובהל לבית החולים בניידת טיפול נמרץ. בבית החולים אושפז ושכב ללא הכרה, מורדם ומונשם.

בעודם מתרוצצים בין מומחים רפואיים לצדיקים ופועלי ישועות, בין קברי צדיקים ומקומות הקדושים ומעתירים בצקון לחש לרפואת אביהם האהוב, לא שכחו בני משפחת זייגר את חג הפסח הממשמש ובא. אביהם שיחיה הרי לא מכר את החמץ לגוי כפי שנהג לעשות מדי שנה בנוכחות רב השכונה שבה התגורר, וגם לא חתם על שטר הרשאה למכירת החמץ, אדם ימיו כצל עובר ועד הפורים היה שקוע ראשו ורובו בחודש אדר, עסוק היה בהבחנה שבין ארור המן לברוך מרדכי ולא הגיע לפרשת מכירת הסחורה.

בהעדר אפשרות סבירה אחרת, הלך שמעון אחיו של דוד לבית הרב ומכר בשם אחיו את החמץ לגוי כדת וכדין.

ביום טוב הראשון של פסח בשעות אחר הצהריים נהפך ששונם של בני משפחת זייגר ליגון, אבי המשפחה ראשה ותפארתה שבק חיים לכל חי לא עלינו. ההלוויה התקיימה במוצאי החג, ובני המשפחה החלו לשבת 'שבעה' במוצאי שביעי של פסח. ככלות ימי האבל, הגיעו בניו-יורשיו של דוד זייגר אל בית ההוראה ושאלתם בפיהם: האם נאסר כל החמץ שבמחסני רשת הסופרמרקטים שלהם בהנאה והם מחויבים לבערו, או שהמכירה לגוי שביצע אחיו של המנוח בלי הרשאה תקפה ונמצא שהחמץ היה ברשות גוי בפסח ומותר ליהנות ממנו ולמוכרו.

עיקרי הנושא בהלכה

א. תקפות מכירת החמץ בידי האח

מכיוון שהתבצעה פעולת מכירת חמץ בידי אחיו של המנוח,

וזכין לאדם שלא בפניו וחלה המכירה. וכך כתב גם בתשובות חתם סופר (ח"ג סי' יא) שכן הלכה רווחת למכור חמצו של חברו בשעה חמישית מדין זכיה לאדם. משמעות דבריו שכן הדין בכל חמץ של חבירו ולא דוקא בפקדון.

כך גם העלה בשדי חמד (מערכת חמץ ומצה סימן ט' אות ב') שאם אין האיש בביתו יכול אדם אחר למכור את חמצו של מדעתו, כי זכות היא לו וזכין לו שלא בפניו ומסתמא ניחא ליה. וכתב שם שכן תיקן בעיר אחת בשנת התרל"א שבכלל החמץ של כל בני העיר שמוכרים על ידי בית דין למכור גם חמצם של בני אדם המחזירים בכפרים ולא חזרו לביתם בערב פסח בשחרית וידוע לנו שלא יחושו על חמץ שבביתם לבערו בזמנו. (וראה עוד בשו"ת דובב משרים ח"א סימן ל').

ואף לפי דברי הקצות החושן הידועים (סימן רמג סק"ח) ברעת כמה מן הראשונים שעל אף שזכין לאדם, מכל מקום אין זכין מאדם, כלומר שאין מוציאים דבר מרשות אדם כמו למשל לגבי 'הפרישת חלה', שלמרות שיצמח לו מכך רווח, בכל אופן אי אפשר להיות שליחו של אדם באופן זה מדין 'זכין לאדם', וזאת מאחר וצריך שפעולת הקנין עצמה תהיה פעולת זכות ובלא זה אינו יכול לפעול עבור חברו בממון שאינו שלו. אף לדבריו, נראה לומר שבמקרה שלפנינו ששעון הזמן מתקתק והרי החמץ הולך לקראת מקום שבו אין לו כל שוויות, ובפעולת המכירה מקיים את שווי נכסיו של בעל החמץ שמעמיד לו את תמורת חמצו בממון, נמצא שפעולת המכירה היא פעולת זכות וחלה דעת כללית זו שמועילה להשבת אברה ול'זכין לאדם שלא בפניו', קיימת בפשטות באופן כללי, ואף שברמה הטכנית האדם ה'משלח' אינו נמצא בהכרח ניתן לפעול בשמו, כשם שהיה ניתן לעשות זאת באם היה ממנה שליח בטרם נפל למשכב. שכן רשותו על ממונו תקפה, ומינה את השליח על דעת הקנין.

ב. אם לא הייתה המכירה חלה - האם היה החמץ נאסר?

נוסיף כי גם אם לא נקבל את האפשרות להתמנות עצמונית לאפוטרופוס או למכור ממונם של אחרים מדין השבת אברה וזכיה (יתכן שישנה משמעות כזו בדברי האבני נזר או"ח סימן שמז), אין הדבר ברור כל עיקר שהחמץ היה נאסר.

הבסיס לאיסור חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח, למסקנת הגמרא (פסחים כט.) הוא שמדאורייתא פג איסור החמץ עם תום ימי הפסח אלא שחכמים קנסו את המשהה חמצו ואינו מבערו שלא יהנה ממנו כיון שעבר בכל יראה ובל ימצא, ולכן נאסר החמץ בהנאה. ומשום לא פלוג נפסק להלכה (שו"ע אורח חיים סימן תמח סעיף ג) שהאיסור הוא גם כשהשהה את החמץ באונס ובשגגה. ומתוך האיסור לבעלי החמץ נאסר החמץ לכל ישראל. ומתוך כך יצא הנודע ביהודה (מהדורא קמא אורח חיים סימן כ) לדרון שאולי לא קנסו אלא את מי שעבר בעצמו על כל יראה וממילא נאסרו האחרים, אך אין הקנס על החמץ עצמו, ומאחר שהמועד שבו הקנס בא לידי ביטוי הוא מוצאי שביעי של פסח - אז פוקע איסור ההנאה מדאורייתא שבחמץ - נראה כי זמן החלת קנס החכמים הוא בתאריך זה. ולפיכך נראה לומר שבמקום שהאדם שעליו יש להטיל את הקנס אינו בעולם בשעה זו, לא יקנסו חכמים אחרים בגלל חטאו של זה. ולכן מי שהשהה חמץ בפסח ומת בתוך החג, כיון שיורשיו לא ירשו את החמץ בחג עצמו שהרי אין קנין באיסורי הנאה, מותר להם החמץ בהנאה לאחר הפסח.

לדבריו, במקרה שלפנינו עולה כי גם אם לא הייתה מכירת

החמץ כלל לא נאסר המלאי שבסופרמרקטים, שהרי בעליו לא היה בעולם בעת חלות הקנס של חמץ שעבר עליו הפסח. וכדבריו החזיק להלכה ולמעשה בשו"ת מהרש"ם (חלק ז סימן קפט) והראה שכן נקטו כמה מן האחרונים (תפארת צבי אורח חיים כה; ספר יהושע פסקים וכתבים סימן תקנג).

אך החזון איש (אורח חיים סימן קיח סק"ד) חולק בזה על דברי הנודע ביהודה, וסובר שקנס חכמים נקבע לפי זמן סיבת הקנס, וכיון שהיה אצל האב חמץ בזמן האיסור חלה בו סיבת האיסור מיד אף שאינה רלוונטית עד מוצאי החג. לפי דבריו עולה שאם לא חלה מכירת החמץ שביצע שמעון זייגר בערב הפסח, אכן ייאסר מלאי החמץ בהנאה.

ג. חמץ שעבר עליו הפסח באונס גמור

אולם עיקר הדין שהבאנו מדברי השולחן ערוך שאיסור חמץ שעבר עליו הפסח נאמר גם באופן שהשהה את החמץ באונס, נתון לסייגים. ה'משנה ברורה' (סימן תמח סק"ט) מביא את תשובת ה'בית הלל' (יורה דעה סימן קלב) על פי פסק ה'בית מאיר' שלא בכל סוגי האונסים קנסו חכמים, ובאונס כזה שלא יכל להעלות על דעתו שיארע, כגון שהלך גוי ואפה בקמחו חמץ, בזה בוודאי לא קנסוהו.

לפי זה עולה שלא נאמר כאן האיסור באופן גורף ולא פלוג, ואם כן יש מקום גדול לומר שבכל אונס יש מרכיב של אחריות של בעלי החמץ שיכל לדקדק ולהימנע מן האונס ולכן קנסו חכמים את המשהה חמצו בפסח אף כשנאנס, אך במקרה כמו זה שלפנינו שחלה פתאום, זמן רב קודם הפסח, לא היה לו להעלות על דעתו אפשרות כזו ולהותיר מינוי והרשאה למכירת חמצו או בייעורו, ואפשר לומר שלא קנסו במקרה כזה והחמץ מותר בהנאה. (ראה עוד קצות החושן סימן רסב סק"א מה שכתב לחדש כסניף להיתר, שאפשר לצדד שבאופן שהתברר שניחא ליה אחר שש לבטל החמץ, אמרינן מעיקרא נמי ניחא ליה. וראה נתיבות המשפט שם סק"ד שכתב ישתקע הדבר ולא יאמר וחס ושלום לומר כך. בנידון שלפנינו יש לדרון אם שייך לומר כך בכלל, מאחר וכאן לא התברר כלום לבסוף).

וזה דבר המשפט

● לדעת רבים מן הפוסקים חלה המכירה -

לגוי שביצע שמעון זייגר, אחיו של המנוח. או מדין אפוטרופוס, אף שלא מינוהו, או מהלכות השבת אבירה.

● גם לדעת הפוסקים שנקטו שלא הועילה המכירה שביצע שמעון, נחלקו האחרונים בכל חמץ שעבר עליו הפסח ומתו בעליו בתוך הפסח אם קנסו חכמים גם לבניו ונאסר החמץ בהנאה או לא.

● בצירוף העובדה שמבחינת בעל החמץ נעשתה השהיית החמץ באונס גמור, ובצירוף הנידונים דלעיל נראה שמותר לבני משפחת זייגר להשתמש בחמץ ולמכרו ולא נאסר בהנאה.

